

OPÓR SPOŁECZNY I OPOZYCJA W EPOCE GIERKA

Problematyka oporu społecznego oraz kształtowania się i działalności opozycji demokratycznej w Wielkopolsce w czasie dekady rządów ekipy Edwarda Gierka należy jeszcze do zagadnień mało znanych. Dla badaczy wielkim problemem jest to, że po podziale Wielkopolski na pięć województw w 1975 r. materiały źródłowe, przede wszystkim te wytworzone przez SB, zostały rozproszone i dlatego dziś stan ich zachowania jest mocno zróżnicowany. Ówczesna reforma administracyjna nie pomniejszyła jednak roli Poznania, który pozostał dominującym ośrodkiem przemysłowym i akademickim w tym regionie. Także w tym mieście koncentrowała się działalność opozycji.

Na początku lat siedemdziesiątych władzom PRL udało się ustabilizować sytuację polityczną i ekonomiczną. W Wielkopolsce wzrosła produkcja przemysłowa, zaczęły rosnać płace i zelżała cenzura, co miało duże znaczenie dla środowisk intelektualnych. Okres ten literaci związani z nurtem Nowej Fali nazywali nawet „małą odwilżą”. Ale też w tym czasie SB miała prowadzić działania dezintegrujące środowiska opozycyjne, zapobiegać tworzeniu się grup i organizacji opozycyjnych, uniemożliwiać wykorzystywanie legalnych klubów i stowarzyszeń do niezależnej działalności i nie dopuszczać do strajków¹.

Strajki i „przejawy niezadowolenia”

W grudniu 1970 r. w wielkopolskich zakładach nie doszło do protestów na tak dużą skalę jak na Wybrzeżu. Jednak w ciągu następnego miesiąca w wielu przedsiębiorstwach utrzymywało się napięcie, które uzewnętrzniało się poprzez strajki i „przejawy niezadowolenia”. Miały one głównie charakter ekonomiczny. Pracownicy zgłaszali też postulaty polityczne, domagając się m.in. zmian we władzach centralnych i zwiększenia kompetencji związków zawodowych. W niektórych zakładach pracy sytuację polityczną krytykowali również członkowie PZPR². W okresie późniejszym zmalała liczba protestów w zakładach pracy Wielkopolski. Dane liczbowe zawiera poniższa tabela.

¹ E. Makowski, *Od socjaldemokracji do „Solidarności”*, Poznań 1991, s. 276–279; S. Barańczak, *O tak zwanej Nowej Fali*, „Solidarność Dolnośląska”, 17 IV 1981, nr 16/30; AIPN Po, 06/91, t. 16, Pismo zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Poznaniu do naczelników wydziałów i starszych inspektorów SB KW MO oraz I zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB, 27 I 1971 r., k. 15–16; AIPN Po, 0/6/227 t. 4, Dyrektywa nr 2 kierownictwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie aktualnych zadań resortu spraw wewnętrznych, w szczególności Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej, 20 V 1971 r., k. 53–54; AIPN Po, 06/227, t. 4, Dyrektywa nr 4 kierownictwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w sprawie głównych zadań resortu w dalszych działaniach na rzecz poprawy bezpieczeństwa wewnętrznego, porządku publicznego i dyscypliny w kraju, 13 III 1973 r., s. 29–30.

² A. Choniawko, *Marzec 1968 i grudzień 1970 w Wielkopolsce*, „Kronika Wielkopolski” 1982, nr 2.

	1971	1972	1973	1974	1975
Strajki	14	3	8	4	–
„Przejawy niezadowoleń”	126	51	18	63	15

Źródło: AIPN Po, 06/222, t. 44, Wystąpienie, luty 1973, k. 3–4; AIPN Po, 06/222, t. 46, Wystąpienie na naradzie, [styczeń 1976 r.], k. 180; AIPN Po, 06/222, t. 46, Analiza stanu bezpieczeństwa województwa poznańskiego za I półrocze 1975 r., 18 VII 1975 r., k. 274; *ibidem*, t. 35, Sprawozdanie z działalności SB w województwie poznańskim za rok 1974, 6 II 1975 r., k. 426–427. Dokument podaje inne dane dot. 1973 r. – 132 „sytuacje konfliktowe”, w tym 8 „przerw w pracy”.

Jak widać, po roku 1971 w wielkopolskich zakładach strajki zdarzały się sporadycznie i nie było większych konfliktów. W swoich dokumentach funkcjonariusze SB podkreślali, że w 1975 r. liczba „niezadowoleń” w zakładach pracy zmalała, a dzięki wczesnemu rozpoznawaniu sytuacji i przekazywaniu stosownych informacji wojewódzkim władzom PZPR nie dopuszczono do „powstania przerw w pracy i zakłóceń toku produkcji”³.

Ale już rok później, w związku z pogarszającą się sytuacją ekonomiczną, w zakładach pracy częściej dochodziło do „przejawów niezadowolenia”, a 25 czerwca 1976 r. w województwie poznańskim spontanicznie strajki przeciw podwyżce cen wybuchły w Poznańskiej Fabryce Łożysk Toczonej i Fabryce Narzędzi Chirurgicznych „Chifa” w Nowym Tomysłu. Z pracy zwolniono wtedy sześciu pracowników PFLT i siedmiu z „Chify”. Wielu uczestników protestów otrzymało kary administracyjne i partyjne. W inny sposób sprzeciw wobec podwyżki cen wyrazili pracownicy trzeciej zmiany Poznańskich Zakładów Opon Samochodowych „Stomil”, którzy po prostu odmówili spożycia posiłku regeneracyjnego. Zarówno 25 czerwca, jak i w okresie późniejszym nastroje niezadowolenia panowały także w innych wielkopolskich przedsiębiorstwach. Przejawiały się one w ostrych w tonie wypowiedziach, krytykujących podwyżki cen i sytuację ekonomiczną w Polsce. Sporadycznie dochodziło do przypadków przerwania pracy, np. w nocy z 2 na 3 sierpnia 1976 r. miały miejsce „krótkie przestoje” w Fabryce Samochodów Osobowych „Polmo” w Dąbiu (województwo konińskie). Wyraźne pogorszenie nastrojów władze dostrzegły w pierwszej połowie 1980 r. Doszło wówczas do wielu „przejawów niezadowolenia” w wielkopolskich zakładach pracy⁴.

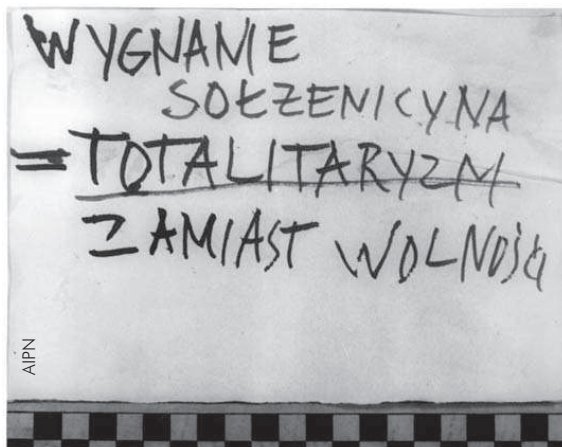
Ulotki, anonimy, napisy na murach...

Opór społeczny przejawiał się w wysyłaniu anonimowych listów do aktywistów partyjnych i przedstawicieli aparatu państwowego, malowaniu napisów na murach i sporządzaniu ulotek (wykonywały je pojedyncze osoby lub niewielkie grupy osób). Na przykład 15 lutego 1974 r. znaleziono w Poznaniu dziewięć ulotek dotyczących protestu przeciwko zmuszeniu do opuszczenia ZSRR Aleksandra Solżenicyna. Zawierały one takie hasła, jak: „Tragedia Sołże-

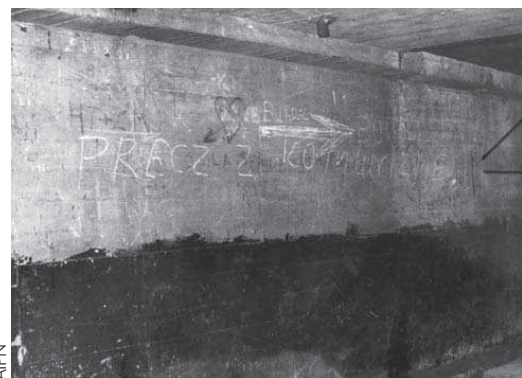
³ AIPN Po, 06/222, Wystąpienie na naradzie, [styczeń 1976 r.], k. 179–180.

⁴ P. Zwiernik, *Czerwiec '76 w województwie poznańskim* [w:] *Czerwiec 1976. Spory i refleksje po 25 latach*, red. P. Sasanka i R. Spałek, Warszawa 2003, s. 55–62; E. Wojcieszek, P. Zwiernik, *NSZZ „Solidarność” w Koninie* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 4, red. Ł. Kamiński i G. Waligóra, s. 305–306; AIPN Po, 06/222, t. 46, Informacja, 7 VII 1976 r., k. 94; AIPN Po, 06/4/3, t. 1, Analiza zagrożeń za 1980 r., 30 XII 1980 r., k. 36; AIPN Łd, 0044/10, t. 1/CD, Informacja dot. sytuacji polityczno-operacyjnej i stanu bezpieczeństwa w województwie kaliskim za okres od 26 III do 1 IV 1980 r., 1 IV 1980 r., k. 115; *ibidem*, Informacja dot. sytuacji w WSK „PZL-Kalisz”, ZAP „MERA” i ZSM „Ursus” w Ostrowie Wlkp., 2 VI 1980 r., k. 190–191.

nicyna symbolem niewoli myśli” i „Wygnanie Solżenicyna = totalitaryzm zamiast wolności”. W Turku 17 lutego znaleziono dziewięć ulotek, przyczepionych do słupów telegraficznych. W nich również wyrażano protest przeciw wypędzeniu Solżenicyna⁵. Z kolei po tragicznej śmierci Pyjasa kolportowano w Poznaniu ulotki informujące o Mszy św. za jego duszę w kościele oo. Dominikanów. Została ona odprawiona 23 maja 1977 r.⁶ W ocenie SB, w kolportowanych ulotkach dominowały akcenty „antypartyjne, antyradzieckie, antypaństwowe, szkalujące działaczy partyjnych i państwowych”, a także popierające opozycję. Charakter „antypaństwowy” miało 60 proc. napisów, „antyradziecki” 40 proc. Ich treść skierowana była przeciw kierownictwu partii, ustrojowi socjalistycznemu i ZSRR, np.: „Precz z PZPR – KPZR” (październik 1975 r. na ul. Junikowskiej), „Precz z komunizmem” (luty 1978 r. pod mostem na ul. Hetmańskiej), „Precz z ZSRR”, „Precz z przyjaźnią z ZSRR”⁷. Kolportowano również „wiersze-paszkwile”, ośmieszające przywódców PRL lub gospodarczą politykę władz. Nasilenie „wrogiej działalności” SB odnotowywała w okresie świąt państwowych (np. 1 Maja), zjazdów PZPR, wyborów do Sejmu, po decyzjach o charakterze ekonomicznym lub podczas ważnych wydarzeń politycznych (np. strajków na Wybrzeżu w 1980 r.)⁸.

Ulotka znaleziona w Poznaniu 15 lutego 1974 r.

„antypartyjne, antyradzieckie, antypaństwowe, szkalujące działaczy partyjnych i państwowych”, a także popierające opozycję. Charakter „antypaństwowy” miało 60 proc. napisów, „antyradziecki” 40 proc. Ich treść skierowana była przeciw kierownictwu partii, ustrojowi socjalistycznemu i ZSRR, np.: „Precz z PZPR – KPZR” (październik 1975 r. na ul. Junikowskiej), „Precz z komunizmem” (luty 1978 r. pod mostem na ul. Hetmańskiej), „Precz z ZSRR”, „Precz z przyjaźnią z ZSRR”⁷. Kolportowano również „wiersze-paszkwile”, ośmieszające przywódców PRL lub gospodarczą politykę władz. Nasilenie „wrogiej działalności” SB odnotowywała w okresie świąt państwowych (np. 1 Maja), zjazdów PZPR, wyborów do Sejmu, po decyzjach o charakterze ekonomicznym lub podczas ważnych wydarzeń politycznych (np. strajków na Wybrzeżu w 1980 r.)⁸.

⁵ AIPN Po, 04/3307, Notatka służbowa, 25 II 1974 r., k. 18; *ibidem*, Informacja, 18 II 1974 r., k. 4; *ibidem*, Notatka służbowa, 25 II 1974 r., k. 18.

⁶ APP, KW PZPR w Poznaniu, 1166, Informacja nr 52/77, 31 V 1977 r., k. 159.

⁷ AIPN Po, 08/932, t. IV, Notatka, 6 X 1975 r., k. 68; *ibidem*, 06/226/5/2, Materiał poglądowy napisu pod mostem – Trasa Hetmańska, 3 II 1978, k. 170.

⁸ AIPN, 1509/1015, M. Kajko, Organizacja pracy operacyjnej w zakresie zwalczania wrogiej propagandy pisanej na terenie województwa poznańskiego w latach 1974–1978, k. 37–38.

KOMENTARZE HISTORYCZNE

KOMENTARZE HISTORYCZNE

Służba Bezpieczeństwa zajmowała się także przypadkami zdzierania czerwonych flag lub celowego uszkodzenia oficjalnych hasel propagandowych, np. w nocy z 20 na 21 czerwca 1978 r. na ul. Dzierżyńskiego oblano farbą plansze z hasłami: „Program partii programem narodu” i „Przewodzi partia”⁹. Intensywne działania operacyjne i śledcze SB prowadziła także po nieudanej próbie podpalenia Konsulatu ZSRR w Poznaniu. W nocy 17 września 1973 r. nieustalona osoba wrzuciła (wybijając szybę) zapaloną butelkę z naftą do gabinetu konsula Kuzniecowa. Przymocowana była do niej **blaszka z wrytym napisem: „17 IX 1939”**, symbolem trzech krzyży i literami NWO. Butelka się nie rozbiła. Bezpieka nie wykryła sprawcy. Dwa lata później, 17 sierpnia, dwie osoby obrzuciły jajami gablotę z materiałami propagandowymi o ZSRR ustawioną przed wejściem do sowieckiego konsulatu¹⁰.

Wykaz przypadków tzw. wrogiej propagandy pisanej w województwie poznańskim przedstawia poniższa tabela, opracowana przez funkcjonariusza SB na podstawie materiałów operacyjnych Wydziału III.

Lata	Ulotki		Anonimy		Napisy	
	Fakt	Ilość	Fakt	Ilość	Fakt	Ilość
1975	2	5	2	40	–	–
1976	8	24	11	50	3	9
1977	4	30	19	23	3	3
1978	6	478	7	12	–	–
1979	10	65	4	6	2	7
1980	7	132	6	24	4	15
Razem	37	732	49	165	12	34

Źródło: AIPN, 1510/4707, *Wroga propaganda pisana w m. Poznaniu i województwie poznańskim w latach 1975–1980. Wykaz nie odzwierciedla wszystkich przypadków przejścia ulotek; np. w czerwcu 1980 r. SB przejęła operacyjnie 1875 egz. wzywających do obchodów 24. rocznicy 28 VI 1956 r. Z kolei w 1978 r. nie wykazano przypadku „wrogiego” napisu przy ul. Hetmańskiej.*

⁹ AIPN Po, 06/222, Notatka urzędowa, 21 VI 1978 r., k. 62; *ibidem*, Protokół oględzin uszkodzenia hasła i plakatu przy ul. Dzierżyńskiego 247, 21 VI 1978 r., k. 63; *ibidem*, t. 30, Plan pracy Wydziału III KW MO Poznań w 1978 r., 9 XII 1977 r., k. 235.

¹⁰ AIPN Po, 08/932, t. 1, Szyfrogram do Departamentu III MSW w Warszawie, 18 IX 1973 r., k. 13; *ibidem*, t. IV, Telegram nr 9758/75, 17 VIII 1975 r., k. 12.

Od 1 czerwca 1975 do 30 czerwca 1980 r. Wydział III KW MO w Poznaniu założył 75 spraw operacyjnych, w ramach których zajmowano się poszukiwaniem autorów „wrogiej propagandy”. Do czerwca 1980 r. rozpatrzono 44 sprawy, z których 21 zakończyło się ustaleniem sprawców¹¹.

Niezależne środowiska

Środowiska, w których mogły powstawać w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych inicjatywy o charakterze opozycyjnym lub kontestacyjnym, były dezintegrowane i kontrolowane operacyjnie przez SB. Do środowisk tych można zaliczyć kombatantów II wojny światowej (żołnierzy AK i Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie), uczestników konspiracji powojennej i legalnej opozycji (PSL), a także środowiska artystyczne i literackie. Przykładem może być Teatr Ósmego Dnia, którego kierownikiem artystycznym był Stanisław Barańczak. W 1971 r. teatr zaczął wystawiać sztukę *Krwiodawcy*, która nawiązywała do wydarzeń Grudnia '70. Po ingerencji cenzury zmieniono częściowo jej treść. Zmieniono też tytuł na *Jednym tchem*. W 1977 r. niektórzy aktorzy i pracownicy Teatru Ósmego Dnia (np. Ewa Wójciak, Roman Radomski i Jerzy Nowacki) zaangażowali się w akcję obrony Stanisława Barańczaka i powołania Studenckiego Komitetu Solidarności w Poznaniu¹².

Problemem dla władz były również teatry i kabarety studenckie (np. „Na skraju”, „Świadkowie”, „Przyjaciele”, „Dziadki”, „Deska”, „Dynia”), które często nie podporządkowywały się decyzjom cenzury i prezentowały treści o „wyraźnie wrogich tendencjach”. Niektóre zostały rozwiązane w 1975 r. po występach w ramach Tygodnia Kultury Studenckiej UAM¹³.

Znaczącą rolę w środowisku studentów odgrywały także duszpasterstwa akademickie. Spośród dwunastu takich wspólnot najbardziej aktywne było duszpasterstwo prowadzone przez dominikanina o. Honoriusza Kowalczyka. Według szacunków SB rocznie przewijało się przez nie ok. 5 tys. studentów (zdaniem dominikanów – ok. 10 tys.), a jego aktywnymi uczestnikami było prawie 400 osób. Niektórzy spośród nich (np. Włodzimierz Fenrych, Wiesław Lisecki, Edmund Maliszewski, Maria Rembarz) zaangażowali się w 1977 r. w obronę Barańczaka, protesty po tragicznej śmierci Stanisława Pyjasa, kolportaż bibuły lub organizowanie Studenckiego Komitetu Solidarności¹⁴.

Oficjalnej, politycznej linii partii sprzeciwiali się niektórzy poznańscy literaci, m.in. Stanisław Barańczak, Lech Dymarski, Ryszard Krynicki. W środowisku tym krytykowano

¹¹ AIPN, 1510/4707, A. Spychaj, Wroga propaganda pisana w m. Poznaniu i województwie poznańskim w latach 1975–1980, ASW, Warszawa 1982, k. 24. Dane przytoczone przez por. Spychaj różnią się trochę od liczb podanych przez M. Kajkę.

¹² AIPN Po, 003/738, Informacja dot. sytuacji w środowiskach młodzieżowych w woj. poznańskim, 19 IV 1972 r., k. 339–351; *ibidem*, Informacja dot. działalności Teatru Ósmego Dnia, 11 XII 1972 r., k. 307–309; AIPN Po, 06/210, t. 5, Informacja o sytuacji polityczno-operacyjnej w okresie od 26 do 31 I 1975 r. na terenie województwa poznańskiego, 1 II 1975 r., k. 18; AIPN Po, 06/222, t. 46, Analiza stanu bezpieczeństwa województwa poznańskiego za I półrocze 1975 r., 18 VII 1975 r., k. 262–264; na temat działalności opozycyjnej literatów (również w Poznaniu) zob. „*Twórczość obca nam klasowo*”. *Aparat represji wobec środowiska literackiego 1956–1990*, A. Chojnowski i S. Ligarski, Warszawa 2009.

¹³ AIPN Po, 06/215, t. 9, Meldunek operacyjny, 30 X 1975 r., k. 8; *ibidem*, Meldunek operacyjny, 2 XII 1975 r., k. 10–11; AIPN Po, 06/222, t. 30, Plan pracy Wydziału III w 1976 r., 30 XII 1975 r., k. 270.

¹⁴ W. Fenrych, *Studencki Komitet Solidarności w Poznaniu*, 2007, mps; AIPN, 1509/542, J. Frieske, Oddziaływanie Kościoła rzymsko-katolickiego na młodzież akademicką jako jedna z form przeciwdziałania procesom laicyzacji, na przykładzie wyższych uczelni w Poznaniu, Legionowo 1977 r., k. 18–20.

działalność cenzury i domagano się wolności słowa. Wpływ na negatywną ocenę postępowania władz PRL miał też przebieg zjazdu ZLP, który 22 i 23 lutego 1975 r. odbył się w Poznaniu. Działania SB i „kierownictwa politycznego” zjazdu spowodowały „wyeliminowanie czołowych kandydatów opozycji do władz ZLP” (m.in. Zbigniewa Herberta)¹⁵. Po ogłoszeniu w 1975 r. przez władze PRL propozycji zmian w konstytucji wśród sygnatariuszy najbardziej znanego protestu, nazywanego *Listem 59*, byli również poznańscy poeci: Barańczak, Dymarski i Krynicki. We wrześniu 1976 r. Barańczak został członkiem Komitetu Obrony Robotników¹⁶.

Przypadki kontestowania polityki władz PRL zdarzały się również w niektórych legalnych organizacjach. Przykładem może być działalność tzw. grupy młodych w Stowarzyszeniu PAX. Mniej więcej od połowy lat siedemdziesiątych narastał w nim kryzys, przejawiający się rozłamem między „starą kadrą kierowniczą” a „nurtem młodzieżowym”. Podział administracyjny w 1975 r. spowodował konieczność utworzenia nowych organizacji wojewódzkich PAX. Po tych zmianach, w latach 1977–1978 dziesięć ośrodków znalazło się „pod wpływem [...] »frondu« ideologicznej, która w duchu demokratyczno-liberalno-narodowym zaczęła się domagać miejsca w oficjalnej strukturze PAX-u”. W „grupie młodych” był m.in. Romuald Szeremietiew, szef oddziału PAX w Lesznie, a jednocześnie członek podziemnego Nurtu Niepodległościowego i uczestnik Ruchu Obrony Praw Człowieka i Obywatela. Z kolei w Poznaniu w takiej grupie aktywnie działał Maciej Pstrąg-Bieleński, również członek ROPCio. W 1979 r. obaj byli współzałożycielami Konfederacji Polski Niepodległej¹⁷.

Opozycja

W 1973 r. autor anonimowego listu skierowanego do Komendy Powiatowej MO w Ostrowie Wlkp. tak oceniał ówczesną sytuację: „Jesteśmy młodzi, ale już [...] znamy się na tych sprawach [...]. Punkty oporu są i będą w tym państwie [...]. Jesteśmy straszliwie rozjuszeni. Precz z Sowietami z Polski!”¹⁸. Pojawiające się w ulotkach lub anonimach nazwy organizacji były – przynajmniej w niektórych przypadkach – fikcyjne, bo zamiarem autorów było zaserwowanie władzom, że istnieje wiele podziemnych organizacji. Przykładem mogą być materiały podpisane przez Komitet Chrześcijańskiej Organizacji Polityczno-Społecznej, Sztab Główny OWP lub Patriotów Polskich¹⁹.

Sporadycznie zdarzały się jednak przypadki tworzenia niezależnych grup o charakterze opozycyjnym lub kontestujących ówczesną sytuację polityczną. Na przykład w 1974 r. student UAM oraz studenci z Gdańska, Łodzi i Warszawy założyli grupę, którą nazwano Syndykat 134. Z analiz SB wynika, że miała ona charakter anarchistyczny „z domieszką trockizmu

¹⁵ AIPN Po, 06/210, t. 5, Depesza szyfrowa do dyrektora Departamentu III MSW w Warszawie, gen. bryg. A. Krzysztoporskiego, 23 II 1975 r., k. 44–45; AIPN Po, 06/222, t. 46, Analiza stanu bezpieczeństwa województwa poznańskiego za I półrocze 1975 r., 18 VII 1975 r., k. 262.

¹⁶ Projekt propozycji dotyczących działań wobec sygnatariuszy listów protestacyjnych, 28 II 1976 r. [w:] Ł. Kamiński, P. Piotrowski, *Opozycja demokratyczna w Polsce w świetle akt KC PZPR (1976–1980). Wybór dokumentów*, Wrocław 2002, s. 21–24; AIPN Po, 06/222, t. 46, Towarzysze!, k. 145–156.

¹⁷ *Ferment w PAX-ie*, „Kultura” 1979, nr 7–8 (370–371), s. 153–154; G. Waligóra, *Romuald Szeremietiew – opozycjonista w PAX*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2 (6), s. 330–331; Akt KPN, „Gazeta Polska”, 10 IX 1979, nr 3.

¹⁸ AIPN Po, 04/3307, Meldunek o wpływie postępowania, 20 II 1974 r., k. 14.

¹⁹ AIPN, 1509/1015, M. Kajko, Organizacja pracy operacyjnej w zakresie zwalczania wrogiej propagandy pisanej na terenie województwa poznańskiego w latach 1974–1978, k. 39; AIPN Po, 04/3307, Informacja, 18 II 1974 r., k. 4; Notatka służbowa, 25 II 1974 r., k. 18.

i rewizjonizmu²⁰. W tym samym roku Stanisław Mach, student Akademii Medycznej, próbował utworzyć organizację o nazwie Elita o charakterze loży masonskiej. Mach opracował program tej grupy, znaki umowne, zorganizował skrzynkę kontaktową oraz rozpoczął „akcje werbunkową”. Organizacja miała „przeciwwstawić się próbom łamania demokracji”. W styczniu 1975 r. SB przeprowadziła z nim rozmowę ostrzegawczą, w wyniku której zaprzestął prowadzenia działalności²¹. W 1975 r. studenci UAM – Marian Krzyżostaniak, Jerzy Luś, Wojciech Cieślewicz, Paweł Gredeczyszn – założyli grupę określaną przez SB jako „klub opozycjonistów”. Zajmowali się zbieraniem i rozpowszechnianiem wierszy satyrycznych i żartów politycznych²².

Sytuacja zmieniła się po czerwcu 1976 r. We wrześniu powstał KOR, którego jednym ze współzałożycieli i członków był Barańczak. Po doniesieniu naczelnika Urzędu Miasta w Puszczykowie, który posądził Barańczaka o próbę wręczenia mu łapówki, rektor UAM zawiesił go 28 grudnia w obowiązkach nauczyciela akademickiego. O przebiegu wydarzeń Barańczak poinformował członków KOR podczas spotkania w Warszawie 3 stycznia 1977 r. Wyjaśnił, że przekazał naczelnikowi datki na bibliotekę, natomiast w trakcie konfrontacji naczelnik przeinaczył fakty i w konsekwencji prokurator oskarżył Barańczaka o próbę wręczenia łapówki. Sąd Rejonowy w Poznaniu 14 lutego skazał Barańczaka na rok pozbawienia wolności w zawieszeniu na trzy lata. Kilka miesięcy później, 14 lipca, na podstawie orzeczenia Komisji Dyscyplinarnej UAM odebrano Barańczakowi prawo wykonywania zawodu nauczyciela akademickiego²³.

Działania w obronie Barańczaka (m.in. petycja 292 studentów do ministra szkolnictwa wyższego), protesty po tragicznej śmierci Stanisława Pyjasa w Krakowie oraz szykany wobec uczestników tych akcji przyczyniły się do zintegrowania środowisk opozycyjnych i powołania w Poznaniu Studenckiego Komitetu Solidarności. W jego działalność zaangażowali się studenci UAM, niektórzy aktorzy Teatru Ósmego Dnia, uczestnicy Duszpasterstwa Akademickiego oo. Dominikanów. Wśród inicjatorów SKS znajdowali się m.in. aktualni i dawni działacze SZSP. Oświadczenie (bez podania nazwisk) informujące o powstaniu SKS w Poznaniu nosiło datę 15 listopada 1977 r. Dopiero pod oświadczeniem SKS z 23 listopada podpisali się

²⁰ AIPN Po, 06/222, t. 44, [Sytuacja operacyjna w województwie poznańskim, 1974 tr.], k. 228. W dokumencie nie podano nazwiska studenta UAM, który zorganizował tę grupę.

²¹ AIPN Po, 06/210, t. 5, Informacja, 13 V 1975 r., k. 130–131. Cieślewicz został pobity przez ZOMO podczas demonstracji ulicznej 13 II 1982 r. i zmarł w marcu 1982 r.

²² AIPN Po, 06/210, t. 5, Informacja, 13 V 1975 r., k. 130–131. Cieślewicz został pobity przez ZOMO podczas demonstracji ulicznej 13 II 1982 r. i zmarł w marcu 1982 r.

²³ Notatka służbowa Jerzego Filipiaka – kierownika Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR w Poznaniu dot. akcji protestacyjnej w obronie S. Barańczaka, 11 I 1977 r. [w:] Ł. Kamiński, P. Piotrowski, *op. cit.*, s. 73; AIPN Po, 08/1838, t. 5, Protokół przesłuchania świadka, 11 XII 1976 r., k. 15–19; AIPN, 0248/59, t. 6, Meldunek operacyjny, 5 I 1977 r., k. 164. W 1976 r. Barańczak starał się o zakup części prywatnej willi w Puszczykowie. Sprawy związane z kupnem załatwiał w Urzędzie Miasta w Puszczykowie. Meldunek operacyjny naczelnika Wydziału III KW MO w Poznaniu kpt. Jerzego Siejka na temat spotkania Stanisława Barańczaka z prof. Jerzym Ziomkiem w sprawie dyscyplinarnego zwolnienia Barańczaka z pracy na Uniwersytecie Adama Mickiewicza [w:] „*Twórczość obca...*”, s. 458. W. Fenrych, *op. cit.*, mps. Szerzej na temat działalności KOR zob. A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 338–351; *Kryptonim „Gracze”. Służba Bezpieczeństwa wobec Komitetu Obrony Robotników i Komitetu Samoobrony Społecznej „KOR” (1976–1981)*, wstęp i oprac. Ł. Kamiński i G. Waligóra, Warszawa 2010.

studenci UAM: Ewa Kubacka, Jacek Kubiak, Jerzy Nowacki, Wiesława Skrzyszewska, Maciej Szczerkowski (wszyscy z polonistyki), Włodzimierz Fenrych i Jaromir Jedliński (obaj z historii sztuki), Wiesław Lisecki (muzykologia), Edward Maliszewski (biologia). W okresie późniejszym dołączyło jeszcze kilku sygnatariuszy, m.in. Janusz Zemer, Włodzimierz Filippek, Andrzej Müller (wszyscy z polonistyki), Krystyna Antowska (studentka anglistyki), Zbigniew Konieczny (student nauk politycznych, później funkcjonariusz SB) i Małgorzata Bratek (muzykologia). W latach 1977–1980 działacze SKS organizowali akcje w obronie osób represjonowanych, kolportowali publikacje wydawane poza cenzurą, organizowali spotkania w ramach Uniwersytetu Latającego i TKN, występowali w obronie Teatru Ósmego Dnia (władze wytaczały aktorom sprawy o charakterze niepolitycznym lub nękały ich metodami administracyjnymi, np. utrudnianiem wyjazdów za granicę). W Klubie „Od Nowa” (gdzie mieściła się siedziba teatru) odbywały się niektóre spotkania działaczy SKS²⁴.

W 1979 r. uczestnicy poznańskiego SKS byli współorganizatorami Klubu Samoobrony Społecznej Regionu Wielkopolsko-Kujawskiego, który zawiązał się 28 czerwca 1979 r. Do jego organizatorów należeli: Rostyut Staniewicz, Stanisław Barańczak, Małgorzata Bratek, Włodzimierz Fenrych, Jerzy Nowacki, Jan Andrzejewski (pracownik „Centry”), Stanisław Januszkiwicz z Bydgoszczy i Zbigniew Konieczny z Gniezna oraz działacze z Kalisza: Antoni Pietkiewicz, Bogusław Śliwa i Tadeusz Wolf. W działalność klubu zaangażowały się także inne osoby, m.in. Edmund Chrościński (redaktor „Pryzmatu” i organizator Wielkopolskiej Inicjatywy Wydawniczej), Zdzisław Hetzig z Bydgoszczy, Andrzej Müller i Krystyna Antowska. Klub stawiał sobie różne cele, w tym walkę z represjami z powodów politycznych, światopoglądowych, wyznaniowych, rasowych oraz udzielanie pomocy osobom przesładowanym i pokrzywdzonym. Klub wydawał oświadczenia dotyczące ówczesnej sytuacji politycznej, a jego członkowie brali udział w akcjach kolportażu ulotek i nieocenzurowanych publikacji²⁵.

W 1979 r. zaczął działać w Poznaniu także Ruch Młodej Polski. Jego organizatorami byli studenci UAM pochodzący z Gorzowa Wlkp.: Marek Jurek, Krzysztof Nowak i Piotr Mierecki. W działalność RMP zaangażowali się również Jarosław Fiszer, Edward Maliszewski,

²⁴ Notatka nt. działalności „Teatru Ósmego Dnia” funkcjonującego pod patronatem SZSP w Poznaniu [w:] Ł. Kamiński, P. Piotrowski, *op. cit.*, s. 156–157; W. Fenrych, *op. cit.*, mps; Apel Studenckiego Komitetu Solidarności w Poznaniu do pracowników naukowych wyższych uczelni poznańskich z 17 XI 1977 r. i do mieszkańców miasta Poznania z 14 I 1979 r. [kserokopie ulotek w zbiorach autora]; Studencki Komitet Solidarności w Poznaniu, „Kultura” 1978, nr 1–2 (364–365), s. 226–229 (dokument opublikowany także w: Z. Semmerling, M. Nadolski, *Opozycja demokratyczna w Polsce 1976–1980. Wybór dokumentów*, Warszawa 1994, s. 212–216, gdzie dokument zatytułowano: Oświadczenie o utworzeniu [poznańskiego] Studenckiego Komitetu Solidarności). W dokumentach SB przyjęto błędną datę powstania SKS w Poznaniu – 6 XII 1977 r., prawdopodobnie dlatego, że w tym dniu TW „Ojo” przekazał SB informację o powstaniu poznańskiego SKS, a dzień później Wydział III SB rozpoczął prowadzenie SOR krypt. „Nonet”, w ramach której rozpracowywano SKS (AIPN Po, 08/1296, Meldunek operacyjny, 7 XII 1977 r., k. 70–71). Działacze SKS wyrażają różne opinie na ten temat, np. zdaniem Jaromira Jedlińskiego za początek działalności SKS należy uznać sformułowanie oświadczenia Studenckiego Komitetu Solidarności w Poznaniu, noszącego datę 23 listopada 1977 r. (relacja Jaromira Jedlińskiego, 2008 r., w zbiorach autora). O działalności SKS i TKN w Polsce (również w Poznaniu) zob. *Kryptonim „Wasale”. Służba Bezpieczeństwa wobec Studenckich Komitetów Solidarności 1977–1980*, oprac. Ł. Kamiński i G. Waligóra, Warszawa 2007; Ł. Kamiński, G. Waligóra, *Kryptonim Pegaz. Służba Bezpieczeństwa wobec Towarzystwa Kursów Naukowych 1978–1980*, Warszawa 2008.

²⁵ *Nowe inicjatywy społeczne*, „Komunikat” 1979, nr 31/32; *Oświadczenie*, 16 IV 1980. *Cele KSS RWK*, „Biuletyn Informacyjny” 1980, nr 1.

Fotografia operacyjna SB wykonana 14 lutego 1977 r. przed budynkiem Sądu Rejonowego w Poznaniu przy ul. Młyńskiej po procesie Barańczaka; osoby zidentyfikowane przez SB: Marcin Kęszczycki i Jan Komolka (pierwszy i drugi z lewej), na pierwszym planie: Anna Barańczak, Stanisław Barańczak, Lech Dymarski, za Dymarskim: Jerzy Nowacki i Wojciech Wołyński

Bogusław Kiernicki i Marek Robak. Mimo różnic ideowych między RMP a SKS, działacze ruchu uczestniczyli w wykładach TKN. Członkowie RMP współpracowali też z działaczami ROPCiO, przede wszystkim z Restytutem Staniewiczem, który powadził w swoim mieszkaniu punkt konsultacyjno-informacyjny. Studenci należący do SKS i RMP współorganizowali niezależne uroczystości lub w nich uczestniczyli (np. z okazji kolejnych rocznic Czerwca '56, dziewiątej rocznicy Grudnia '70 i czterdziestej rocznicy zbrodni w Katyniu)²⁶.

Niezależne uroczystości organizowano też w Kaliszu. W kościele św. Mikołaja 11 grudnia 1979 r. została odprawiona Msza św. za poległych robotników, a 1 sierpnia 1980 r. w kościele franciszkańskim – za poległych w Powstaniu Warszawskim. W 1980 r. jeden z działaczy kaliskiej opozycji, Tadeusz Konarski, podczas spotkania ZBoWiD zgłosił oficjalnie pomysł postawienia na pl. św. Józefa w Kaliszu pomnika ku czci zamordowanych w Katyniu²⁷.

²⁶ *Pamięci Poznańskiego Czerwca 1956 r.*, „Opinia” 1978, nr 7/8 (15/16); W. Fenrych, *op. cit.*, mps; Relacja Krzysztofa Nowaka, 2008 r. (w zbiorach autora). O RMP w Polsce (również w Poznaniu) zob. P. Zaremba, *Młodopolacy*, Gdańsk 2000; o początkach RMP w Gorzowie Wlkp. zob. M. Marcinkiewicz, „Szaleńcy”, którzy wymarzyli sobie niepodległość. *Ruch Młodej Polski w Gorzowie Wielkopolskim – spotkanie organizacyjne z 12–13 czerwca 1979 r.* [w:] A. Lewandowski, K. Marulewska, A. Meller, *Nie ma życia bez swobody. 30 lat Ruchu Młodej Polski (1979–2009)*, Toruń 2009; *Rocznica Katynia*, „Informator Zachodni” 1980, nr 1.

²⁷ „Wolne Słowo”, 1–15 XII 1979, nr 13–14; AIPN Łd, 0044/10, t. 1/CD, Informacja dot. sympatyka ROPCiO Bronisława Matusiaka oraz nabożeństwa żałobnego w kościele franciszkańskim, 4 VIII 1980 r., k. 277; *ibidem*, Informacja dot. sytuacji w województwie kaliskim dla sekretariatu KW, 8 VIII 1980 r., k. 232; *ibidem*, Informacja dotycząca działalności antysocjalistycznej, 10 VII 1980 r., k. 235–236.

Chociaż w latach siedemdziesiątych Wielkopolska nie należała do najbardziej aktywnych ośrodków opozycyjnych, to według ocen poznańskiej SB w działalność opozycyjną zaangażowanych było około 300 osób.

Niezależna działalność wydawnicza

Niezależne oficyny wydawnicze w Poznaniu powstały dopiero pod koniec lat siedemdziesiątych. Ukazujące się wcześniej nieocenzurowane publikacje można zaliczyć do tzw. samizdatów. Na przykład w 1973 r. ukazał się tomik wierszy Ryszarda Krynickiego *Wszystko jest możliwe* przepisany na maszynie w kilkunastu egzemplarzach. W 1976 r. Stanisław Barańczak opublikował, też w formie maszynopisu, zbiór wierszy *Ja wiem, że to nieludzkie*²⁸. W 1979 r. zaczęła funkcjonować w Poznaniu Witryna Literatów i Krytyków. Wydawnictwo zostało zorganizowane przez Jaromira Jedlińskiego i Włodzimierza Karpińskiego, a związani z nim byli: Stanisław Barańczak, Ryszard Krynicki, Andrzej Wilowski, Ireneusz Adamski, Marek Przybyła, Wojciech Wołyński i Piotr Sonnewend (ps. Stanisław Piotrowski). W latach 1979–1980 wydano tomiki wierszy Edwarda Estlina Cummingsa *100 wierszy* (w przekładzie Barańczaka), Lecha Dymarskiego *Za zgodą autora*, Bertolta Brechta *Elegie bukowskie i inne wiersze* (w przekładzie Ryszarda Krynickiego), Andrzeja Wilowskiego *Wiersze i rysunki 1973–1980*. Witryna Literatów i Krytyków prowadziła działalność do 1981 r.²⁹ Drugim niezależnym wydawnictwem w Poznaniu była Wielkopolska Inicjatywa Wydawnicza prowadzona przez Edmunda Chrościńskiego. Została ona założona na początku 1980 r. po spotkaniu Chrościńskiego z Mirosławem Chojeckim. W 1980 r. nazwą WIW sygnowano np. „Informator Zachodni” i „Poznańskie Broszury Społeczne”. Oficyna ta funkcjonowała po sierpniu 1980 r., a później także po wprowadzeniu stanu wojennego³⁰.

Ważnym aspektem działalności opozycji demokratycznej w latach 1976–1980 było wydawanie nieocenzurowanych czasopism. Prawdopodobnie pierwszym pismem wydawanym w Poznaniu przez środowiska opozycyjne był „Przegląd Zachodni”; w jego wydawanie zaangażowany był m.in. Maciej Pstrąg-Bieleński. W 1978 r. ukazały się dwa numery. W numerze pierwszym redakcja tak pisała o jego charakterze: „Jesteśmy pismem podziemnym, zerwaliśmy z legalnością, nie podając składu redakcji [...]. W Polsce Ludowej byliśmy rządzeni rozmaicie, ale nigdy dotąd przez aż tak pozbawionych moralności ludzi”. Na łamach pisma publikowano informacje o działalności opozycji w Poznaniu oraz innych ośrodkach, wiado-

²⁸ APP, KW PZPR w Poznaniu, 3724, *Wszystko jest możliwe*, 1973. Fotokopia maszynopisu. Na egzemplarzu tej publikacji znajduje się adnotacja, że jest to wybór niepublikowanych tekstów z tomiku *Organizm zbiorowy*, przepisanych w październiku 1973 r. w ilości 12 egzemplarzy; S. Barańczak, *Ja wiem, że to nieludzkie. Wiersze z lat 1975–1976*, Poznań 1976, mps.

²⁹ Włodzimierz Karpiński, *WLiK – wydawnictwo prawie nieznane*, „Solidarność Wielkopolski”, 15 XII 1981, nr 13.

³⁰ *Wielkopolska Inicjatywa Wydawnicza*, s. 1–4, [ok. 1983 r.], mps. Według informacji podawanych przez Chrościńskiego wydawnictwo powstało w 1978 r. (np. w: *Strzeż się przyjaciół*, 1 VIII 1985, mps, s. 1). Natomiast Fenrych wspomina, że WIW powstała na początku 1980 r.: „Inicjatywa ta powstała pewnego dnia wiosną 1980 roku w parku na Malcie. Przechadzaliśmy się tam z Chrościńskim i Koniecznym. Konieczny palił się do działalności, podobnie jak Chrościński. [...] Postanowiliśmy więc stworzyć wydawnictwo o takiej właśnie nazwie” (W. Fenrych, *Komentarz do Biuletynu KSS RWK*, 16 V 2008, s. 1–2). W dokumentach SB nazwa WIW nie pojawia się przed 1980 r. (AIPN Po, 08/1873, SOR krypt. „Edek” dot. rozpracowania Chrościńskiego). Dotychczas nie odnalazłem też żadnych publikacji sygnowanych przez WIW, a wydanych w latach 1978 i 1979.

mości o wydarzeniach w kraju i na świecie, a także artykuły na temat ówczesnych problemów politycznych i społecznych³¹.

Innym niezależnym piśmem był „Pryzmat” redagowany przez Edmunda Chrościńskiego, powielany metodą odbitek fotograficznych w nakładzie około 100 egz. Na jego zawartość składały się informacje przedrukowywane z „Biuletynu Informacyjnego KSS »KOR«”, przede wszystkim dotyczące przypadków łamania prawa, a także informacje własne. Przed Sierpniem '80 ukazało się sześć numerów „Pryzmatu”, każdy w objętości jednej strony formatu A4. „Pryzmat” kolportowany był głównie w poznańskich zakładach pracy. Według ustaleń SB, pierwszy numer „Pryzmatu” został rozkolportowany w styczniu 1979 r. w „Ardomie”, natomiast nr 2 został skonfiskowany 31 stycznia 1979 r. w „fazie przygotowań” (wraz ze sprzętem fotograficznym) podczas rewizji w mieszkaniu Chrościńskiego³².

Najbardziej aktywną działalność wydawniczą w Poznaniu prowadził SKS. W większości były to druki ulotne, ale podejmowano też próby wydawania czasopism. Niepowodzeniem zakończyły się jednak zamiary wydania „Biuletynu Akademickiego”. Kiedy 10 kwietnia 1979 r. powielano pierwszy numer tego periodyku w jednym z pokoi w akademiku „Jowita”, wkroczyli tam funkcjonariusze SB, którzy skonfiskowali 495 egzemplarzy, powielacz „Razzy”, maszynę do pisania i publikacje niezależne. Z kolei Andrzej Müller, jeden z rzeczników SKS, zredagował i rozpowszechnił w formie maszynopisu co najmniej trzy numery „Wiadomości Jowity”. Zawierały one m.in. informacje o represjach wobec działaczy opozycji³³. W listopadzie 1979 r. ukazał się pierwszy numer „Ulotki Informacyjnej Studenckiego Komitetu Solidarności”. Opublikowano w nim informacje o wykładach Władysława Bartoszewskiego, o uniemożliwianiu innych prelekcji i represjach wobec poznańskich studentów. Zrelacjonowano też niezależną manifestację, która odbyła się w Warszawie 11 listopada 1979 r., oraz zamieszczono apel Krystyny Feldman i Sydonii Błasińskiej adresowany do Senatu UAM, negatywnie oceniający przypadki podejmowania współpracy z SB przez pracowników UAM³⁴. Z kolei wiosną 1980 r. poznański SKS wydał dwa „Zeszyty SKS”, zawierające przedruk artykułu z emigracyjnego „Aneksu” na temat patologii społecznych w Polsce oraz przedruk przedwojennego opracowania Oswalda Balzera *Uwagi o projekcie nowej ustawy w szkołach akademickich*. Materiał ten nawiązywał do toczącej się wówczas dyskusji o sytuacji w szkolnictwie wyższym³⁵.

³¹ AIPN, 0364/50, „Przegląd Zachodni” 1978, nr 1 (odpis), „Przegląd Zachodni” 1978, nr 2 (zbiory Ośrodka KARTA), t. 3, k. 3–11. Notatki z rozmowy telefonicznej z M. Pstrąg-Bieleńskim, 29 VIII 2009 r. W wydawanie pisma zaangażowane były jeszcze dwie nieznane osoby.

³² *Wielkopolska Inicjatywa Wydawnicza*, s. 1–4, [ok. 1983 r.], mps: według tego opracowania pierwszy numer „Pryzmatu” ukazał się w styczniu 1978 r., dotychczas nie odnalazłem jednak żadnych publikacji wydawanych przez Chrościńskiego w 1978 r.; AIPN Po, 08/1837, t. 2, Meldunek operacyjny, 31 I 1979, k. 11; *ibidem*, [Meldunek operacyjny], 23 IV 1979 r., k. 19; *ibidem*, t. 1, Meldunek operacyjny, 31 I [19]79 r., k. 11.

³³ AIPN Po, 08/1296, Meldunek operacyjny, 10 IV [19]79 r., k. 163. Studenci nie zdążyli wydrukować ostatniej (szóstej) strony „Biuletynu Akademickiego”; AIPN, 0222/701, t. 5, Meldunek operacyjny, 10 V 1979 r., k. 160. Dotychczas nie odnalazłem żadnego numeru „Wiadomości Jowity”. Część egzemplarzy została zniszczona przez członków SZSP i pracowników DS „Jowita”.

³⁴ *Apel SKS-u; Do Senatu UAM; Manifestacja w Warszawie; Wykłady Bartoszewskiego*, „Ulotka Informacyjna Studenckiego Komitetu Solidarności”, 20 XI 1979 r., nr 1.

³⁵ *Nowości z niezależnych wydawnictw poznańskich*, „Informator Zachodni” 1980, nr 1, s. 6–7.

W styczniu 1980 r. ukazał się pierwszy numer „Biuletynu Informacyjnego” wydany przez KSS RW-K, a w maju – pierwszy numer niezależnego pisma „Informator Zachodni” wydany przez WIW. Na łamach obu pism zamieszczono informacje o represjach wobec opozycji i działaniach podejmowanych przez nią w Poznaniu, nazwiska i adresy kontaktowe działaczy opozycyjnych. Ponadto w „Informatorze Zachodnim” opublikowano polemikę z informacjami zamieszczonymi w prasie oficjalnej oraz artykuł Włodzimierza Fenrycha *Czy ZSSR pragnie olimpiady w Moskwie?*³⁶.

Bardziej aktywną działalność wydawniczą prowadzili opozycjoniści z Kalisza (we współpracy z działaczami z Wrocławia i Zduńskiej Woli), którzy wydawali „Wolne Słowo” sfinansowane przez ROPCiO. W jego wydawanie zaangażowali się m.in.: Antoni Pietkiewicz, Tadeusz Wolf, Bogusław Śliwa, Józef M. Janowski i Zenobia Cieślińska. Od czerwca 1979 do sierpnia 1980 r. ukazało się 21 numerów. Periodyk miał charakter publicystyczno-informacyjny. Na jego łamach zamieszczano artykuły poświęcone represjom, problemom krajowym i zagranicznym, politycznym, ekonomicznym i etycznym (w dużej części były to przedruki z innych pism wydawanych poza cenzurą)³⁷.

Jedną z przyczyn tego, że w latach 1976–1980 Poznań nie był aktywnym ośrodkiem wydawniczym, była działalność osobowych źródeł informacji, m.in. TW „Ojo”, TW „Jacek”, TW „Kuba”, TW „Washington Irving”. Osoby te brały udział w drukowaniu i kolportowaniu bibuły oraz miały dużą wiedzę o funkcjonowaniu niezależnego obiegu wydawniczego. Dzięki ich informacjom esbecy mogli konfiskować podczas rewizji niezależne publikacje i dokonywać „przejęć operacyjnych”. Na przykład TW „Washington Irving” (studentka anglistyki) przekazała SB w sierpniu 1980 r. 116 egzemplarzy numeru 51/52 i 428 egzemplarzy numeru 57 „Robotnika”. Duże ilości bibuły (także drukowanej przez siebie) przekazywał TW „Jacek” (student nauk politycznych, później funkcjonariusz SB)³⁸. Na przykład w 1978 r. SB przejęła ponad 3 tys. „wrogich opracowań”, a w 1980 r. Wydział III przejął 8646 takich materiałów (w tym 2321 – operacyjne). W województwie kaliskim bezpieka przejęła w 1979 r. ok. 2 tys. egzemplarzy „literatury bezdebitowej”, a w pierwszym kwartale 1980 r. – ok. 500 egzemplarzy³⁹.

³⁶ „Biuletyn Informacyjny” 1980, nr 1; „Informator Zachodni” 1980, nr 1. Do pisma dołączono również dodatki: opracowanie poznańskiego SKS na temat sytuacji w szkolnictwie wyższym oraz nieaktualne oświadczenie KSS RWK w sprawie aresztowania Mirosława Chojeckiego.

³⁷ G. Schlender, „Solidarność” *Wielkopolski Południowej w latach 1980–2000*, Kalisz 2001, s. 43; „Wolne Słowo”, 1 X 1979, nr 9; „Wolne Słowo”, 1 VI 1980, nr 20. Od nr. 20 pismo nosiło podtytuł: Nurt Chrześcijańsko-Społeczny.

³⁸ AIPN Po, 08/1296, t. 1, [Meldunek operacyjny], 5 VIII [19]80 r., k. 223; *ibidem*, [Meldunek operacyjny], 28 II [19]80 r., k. 209; *ibidem*, [Meldunek operacyjny], 22 III [19]80 r., k. 214. Zbigniew Konieczny, zarejestrowany jako TW „Jacek”, nr rej. 26582, zdjęty z ewidencji 30 VII 1983 r. (AIPN Po, 00193/1/3), od 1982 r. funkcjonariusz SB. Tomasz Skorupski, zarejestrowany przez Sekcję IX Wyzd. III KW MO w Poznaniu 26 II 1979 r. jako kTW, nast. TW „Kuba”, od 25 V 1984 r. jako TW „Hubert”, nr rej. 27727, zdjęty z ewidencji Wyzd. „C” WUSW w Poznaniu 25 I 1985 r. (AIPN Po, 06/214/36/1; AIPN Po, 00193/1/3), od 1984 r. funkcjonariusz SB. O działalności Z. Koniecznego i T. Skorupskiego zob. K. M. Kaźmierczak, *Ścisłe tajne. Nieznane fakty z historii Wielkopolski*, s. 145–150; na temat działalności TW „Ojo” (Marka Szpendowskiego) zob. K. Kaźmierczak, *Gwiazda agentury*, „Głos Wielkopolski”, III 2006.

³⁹ AIPN Po, 06/222, t. 32, Problemowy plan pracy Służby Bezpieczeństwa KW MO w Poznaniu na 1979 r., 30 XII 1978 r., k. 44; *ibidem*, Sprawozdanie za 1980 r., k. 92; AIPN Łd, 0044/10, t. 1/CD, Ocena stanu bezpieczeństwa publicznego w województwie za 1979 r. i I-szy kwartał 1980 r. oraz kierunków przedsięwzięć w zakresie realizacji uchwały KW z 1977 r., 30 IV 1980 r., k. 151.

Lato 1980 r. w Wielkopolsce

Od początku lipca, w związku z wprowadzonymi podwyżkami cen, w całym kraju narastał sprzeciw społeczeństwa. Podobnie było w Wielkopolsce. W lipcu i sierpniu w pięciu województwach regionu doszło do strajków w co najmniej 65 zakładach pracy. Jeden z pierwszych protestów miał miejsce na Wydziale W2 Zakładów Mechanicznych „Pomet” w Poznaniu. Około trzystu pracowników 30 czerwca wyraziło swoje niezadowolenie, celowo ograniczając wydajność pracy, a następnego dnia wybuchł strajk. Z kolei 25 lipca strajkowali pracownicy Fabryki W4 HCP⁴⁰. Największy zasięg miały jednak protesty w województwie kaliskim, szczególnie w Ostrowie Wlkp. Między 19 a 30 lipca strajki wybuchły tam w co najmniej 25 zakładach pracy, a w sierpniu w kolejnych sześciu. Przez trzy dni (23–25 lipca) strajkowały załogi Fabryki Urządzeń Mechanicznych w Ostrzeszowie, Zakładów Automatyki Przemysłowej MERA – ZAP (19–21 lipca) i Zakładów Naprawczych Taboru Kolejowego w Ostrowie Wlkp. (23–25 lipca). Strajkowali też pracownicy filii „Ursusa”, Zakładu Elementów Betonowych „Prefabet”, Węzła PKP, Wielkopolskich Zakładów Przemysłu Sklejek, „Spomaszu”, Centrali Rybnej, Spółdzielni 1 Maja i Asco. Kolejne strajki rozpoczęły w sierpniu, np. w Zakładach Przemysłu Owocowo-Warzywnego w Kotlinie (1 sierpnia), Fabryce Wyróbów Runowych „Runotex” w Kaliszu (5 sierpnia), Fabryce Automatów Tokarskich w Pleszewie (27–28 sierpnia) i Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego „PZL” w Kaliszu (28 sierpnia)⁴¹. W dokumencie KC PZPR wymieniono lipcowe strajki w województwie kaliskim wśród największych w tym czasie protestów w Polsce (obok strajków w Lublinie, Świdniku, Żyrardowie i Warszawie)⁴².

W sierpniu, w okresie strajków na Wybrzeżu, największe protesty miały miejsce w województwach piłskim i poznańskim. Między 25 a 30 sierpnia wystąpiły one w co najmniej jedenastu zakładach pracy Piły, Czarnkowa, Trzcianki, Lubasza, Złotowa i Okonka. Strajkowali pracownicy m.in. Zakładów Sprzętu Oświetleniowego „Polam” w Pile, ZNTK i komunikacji miejskiej. Z kolei przez województwo poznańskie największa fala strajków przetoczyła się 29 i 30 sierpnia. Impulsem do nich był strajk w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Komunikacyjnym. Strajk podjęły też załogi HCP (29–30 sierpnia) i Poznańskiej Fabryki Maszyn Zniwowych (29–31 sierpnia). W całym województwie (poza Poznaniem również w Gnieźnie, Luboniu i Śremie) protestowały załogi co najmniej 21 zakładów. Strajki sierpniowe przede wszystkim były wyrazem poparcia dla strajkujących stoczniowców i zgłoszonych przez nich postulatów⁴³.

⁴⁰ M. Dąbrowski, *Lubelski Lipiec*, 1980, Lublin 2000, s. 83–89; AIPN Po, 06/210, t. 8, Informacja, 30 VI 1980 r., k. 225; AIPN Po, 08/1170, t. 1, Notatka urzędowa, 25 VIII 1980 r., k. 227; *ibidem*, Notatka urzędowa, 25 VII 1980 r., k. 228; *ibidem*, Notatka służbowa, 25 VII 1980 r., k. 229–230.

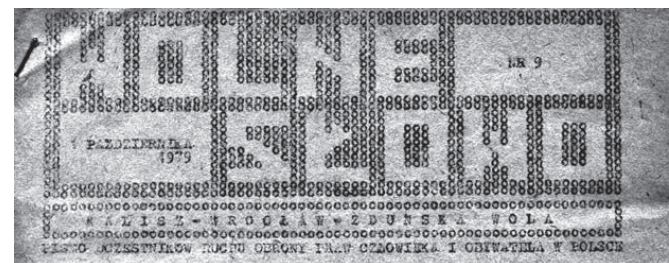
⁴¹ AIPN Łd, 0044/10/CD, Informacje dotyczące sytuacji polityczno-operacyjnej w województwie kaliskim, k. 246–247, 249, 263–264, 272, 284, 291, 303; G. Schlender, *NSZZ „Solidarność” Region Wielkopolska Południowa* [w:] *NSZZ Solidarność*..., t. 4, k. 493–496; G. Schlender, *„Solidarność” Wielkopolski Południowej w latach 1980–2000. Zarys dziejów*, Kalisz 2001, s. 45, 373–376, 475–476, 499, 517, 541. Autorka wymienia dwanaście zakładów strajkujących w lipcu i sierpniu, w tym pięć (PKS i „Polo” w Sycowie, ZPW „Prospan” i „Wólcanka” w Wieruszowie, JZPML „Jaroma” w Jarocinie), o których nie ma danych w informacjach SB na temat sytuacji polityczno-operacyjnej w województwie kaliskim.

⁴² APP, KW PZPR, 599, Informacja o przebiegu i tle wydarzeń strajkowych, X 1980 r., k. 288 i nast. b.p.

⁴³ Szerzej na temat przebiegu strajków w Poznaniu zob. P. Zwiernik, *Geneza i początki działalności NSZZ „Solidarność” w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania” 2005, nr 4; P. Zwiernik, *NSZZ „Solidarność” Regionu Województwo Piłskie* (www.sierpień1980.pl); J. Wąsowicz, *NSZZ „Solidarność” Regionu Województwo Piłskie* [w:] *NSZZ Solidarność*..., t. 4, s. 244–245.

W tym czasie na murach pojawiały się ulotki i napisy, krytyczne wobec władz lub popierające strajkujących, m.in. „Gdańsk czeka”. Niektóre były rozrzucone w przedsiębiorstwach lub w pobliżu nich. Na przykład ulotki na ul. Dzierżyńskiego (ok. 100 sztuk) zawierały hasła: „Solidaryzujemy się ze stoczniowcami Gdańska”, „Dziękujemy wam stoczniowcy”, „Niech żyje wolny Gdańsk”, „Wyższe ceny, wyższe płace, żądamy wolnych wyborów”. Ulotki znalezione w „Wiefamelu” (żądano w nich poprawy zaopatrzenia) i przed wejściem do FOS „Ponar-Wiepofama” nawoływały do przyłączenia się do strajku. Na murze w pobliżu wejścia do Fabryki W7 HCP namalowano napis: „Chwała strajkującym”⁴⁴.

Protestujących robotników popierali także działacze opozycji demokratycznej. Sześciu członków KSS Regionu Wielkopolsko-Kujawskiego (Edmund Chrościński, Andrzej Müller, Zbigniew Konieczny, Jan Andrzejewski, Krystyna Antowska i Stanisław Januszkiewicz) spotkało się 17 sierpnia i opracowało oświadczenie dotyczące wystąpienia premiera Babiucha z 15 sierpnia. Grupa działaczy SKS oraz członków i współpracowników KSS KOR opracowała z kolei apel popierający postulaty strajkujących stoczniowców i od 22 sierpnia zbierała pod nim podpisy. Wśród sygnatariuszy byli m.in.: o. Aleksander Hauke-Ligowski, o. Honoriusz Kowalczyk, prof. Jarosław Maciejewski, prof. Zofia Trojanowicz, prof. Leszek Nowak, dr Stanisław Barańczak, Ryszard Krynicki, Wojciech Wołyński i Roman Brandstaetter. Apel zawieźli stoczniowcom Kubiak i Dymarski. Do Stoczni Gdańskiej udali się także aktorzy Teatru Ósmego Dnia⁴⁵.

Winieta niezależnego pisma „Wolne Słowo”

⁴⁴ AIPN, 1510/1401, Przejawy wrogiej propagandy pisanej w latach 1980–1981 na przykładzie województwa poznańskiego, Warszawa 1985, k. 37; AIPN Po, 08/1221, t. 4, Meldunek operacyjny nr 2549, 22 VIII 1980 r., k. 14; *ibidem*, Meldunek operacyjny nr 2606, 26 VIII 1980 r., k. 27.

⁴⁵ AIPN Po, 06/210, t. 9, Depesza szyfrowa, 17 VIII 1980 r., k. 128a; AIPN Po, 06/215, t. 4/3, Meldunek operacyjny, 17 VIII 1980 r., k. 43; *ibidem*, Meldunek operacyjny, 12 X 1980, k. 51–52; *ibidem*, Oświadczenie, 17 VIII 1980 r., k. 47–49. Oświadczenie to nie zostało opublikowane. Wśród uczestników spotkania 17 VIII było trzech TW: „Jacek”, „Syrena” i „Washington Irving”; AIPN Po, 0186/961, Meldunek operacyjny, 22 VIII 1980 r., mfm; *ibidem*, Meldunek operacyjny, 2 IX 1980 r., mfm; *ibidem*, Meldunek operacyjny, [data dzienna nieczytelna] 1980 r., mfm. Według ustaleń SB do 2 IX zebrano 87 podpisów (zob. „Strajkowy Biuletyn Informacyjny »Solidarność«”, 25 VIII 1980); E.R. Dabert, *„Solidarność” Wielkopolska 1980–1989. Kalendarium*, Poznań 1996, s. 10; B. Fabiańska, *Być wolnym Polakiem*, Poznań 2000, s. 11.